

Eörsi István

Monológ az ágyból

– Hát szóval, hát szóval – mondta Miklós ellentmondást nem tűrő hangon –, hát szóval túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a titokban űzött és tilalmasnak számító nemi tevékenység nagyban előmozdította az európai kultúra fejlődését. A művészet területén ez nem szorul bizonyításra, mert a művészet, hát szóval a művészet nem utolsó sorban abból él, hogy érzékletes formában elénk tárja bevallhatatlan vágyainkat, a művész pedig, akárcsak a többi bolond, a fikció áttetsző maszkja mögül kifecsegi mindazt, amiről okosabb volna hallgatnia. De a tudomány is mérhetetlenül sokat köszönhet a tiltott gyümölcsöknek, amelyeket, hát szóval, hát szóval jó esetben ágyban fogyasztunk.

E szavak is ágyból áradtak felém. Londonban járva meglátogattam régi barátomat, aki mintegy másfél évtizeddel korábban, vagyis 1956 novemberében kiszökött Magyarországról, mert attól tartott, hogy rosszul illenének hozzá a kötelező patetikus taglejtések egy akasztófa alatt. Miklós Gower Street-i lakásának hálósobájában feküdt, felöltözve, de cipőtlenül, zoknis lába és sállal ékes nyaka között meghatározatlan színű dunyha borította. A „hálósoba” megjelölés pontatlan, mert az ágy kivételével szinte minden mozdítható tárgy élénk szellemi tevékenységre vallott. Az asztalt, a székeket és a padlót is könyvek, folyóiratok, újságok borították vastagon – az ajtótól keskeny folyosó vezetett az ágyhoz és az íróasztalhoz, mely azonban nem látszott ki a papírok alól. Ebben a szobában mindent csak fekve lehetett csinálni. A magas szekrény tetején egy gyertyatartóról kecses bugyi lógott le – a háziúr első felesége hajította fel oda, amikor három éve kivonult a lakásból, és elment Spanyolországba háztartási alkalmazottnak. Én az ágy végében ültem, rajtam kívül az ágyon kucorgott még az új menyasszony is, egy tizenhét éves arab lány, óriásira tágult, bámuló szemmel. Kedvéért Miklós olykor angolra fordította a szót. A lány keze néha eltűnt a takaró alatt, ilyenkor a szóáradat kisvártatva felgyorsult, Miklós átszellemült arca kipirult, és a „hát szóval”-ok, melyekkel esetleges közbeszólásaimnak akarta elejét venni, továbbá angol megfelelői, az „I mean”-ok és a „that is”-ek megszaporoedtak.

– Mint tudod vagy nem tudod, mert hát csak néhány évvel ezelőtt tették közzé a perdöntő bizonyítékot, Engels utolsó titkárnőjének, Louise Kautsky-

Freybergernek 1898-ban írott levelét, hát szóval, hát szóval Marx balkézről is csinált egy gyereket, a házvezetőnőjének. Fräulein Demuthot, akit magyarul Alázat kisasszonynak, hát szóval, I mean, Miss Humilitynak neveznék, Marxné mintegy nászajándékkul kapta édesanyjától, a lány huszonegy éves volt akkor, paraszti sarj, az emigrációba is elkísérte az egyre szaporodó családot, mert hát szóval, hát szóval egyre-másra születtek ott a gyerekek az elképesztő nyomorban, olykor meg is halt egyik-másik, de azért kevesebben haltak meg, mint születtek, a végeredmény három élő a hétből, vagy négy a nyolcból, ha apai oldalról tekintjük át a helyzetet, de ne vágjunk a dolgok elébe. Ez a Lenchen, mert így hívták Demuth kisasszonyt, a ház gyakorlati szelleme volt Marxéknál, szobalány, szakácsnő, varrónő, nevelőnő, ápolónő, védangyal és házisárkány, a gyerekek második anyjuknak tekintették, Marxné pedig szinte a húgának. Mindazonáltal első londoni évükben, vagyis hát szóval 1850 szeptemberében teherbe esett, amit technikai okból bámulok, mert hát hatan laktak a kétszobás lakásban, a Marx házaspáron és Lenchenen kívül két kislány és egy kisfiú, Edgar, aki csak öt évvel később intett búcsút az árnyékvilágnak, a két szobában még leülni is alig lehetett, mert az egyik fotel háromlábú volt, a másikban gyerekjátékok, mindenütt kéziratok és könyvek, akárcsak nálam, ebből a szempontból Marx követője maradtam, de ott a kéziratok gyerekholmikkal is keveredtek, hát szóval, hát szóval ilyen szoros együttélésben titkos viszony nem alakulhatott ki, praktikus okokon kívül azért sem, mert a szereplők folyamatos titkolódzásra nem voltak alkalmasak. A házon kívül sem randúzhattak volna, egyrészt mert Marxnak nem volt pénze hotelre, még a pékszámláját is Engels fizette Manchesterből, másrészt szabad ég alatt sem hódolhattak, hát szóval, hát szóval a szerelem gyönyöreinek, ugyanis Lenchen legfeljebb a sarki fűszeresig mehetett el, egész nap a család szolgálatában állt, nemcsak és nem is elsősorban demuthi értelemben, vagyis alázatosan, az ő vezére őt, hogy úgy mondjam, bensejéből vezérelte, és Marx se andaloghatott volna sokáig kettesben észrevétlenül, már csak a spiclik miatt sem. Úgy gondolom, hát szóval úgy gondolom, a teherbe esés egy *action gratuit* következménye volt, egy ki nem tervelt, túlon túl sikeres pillanat folyamánya, a családfő májgyulladását heverte ki éppen, az anya a laktórt követelő háziúrnak, két egyéb uzsorásnak, továbbá a hitelbe szállító hentesnek és péknek az utolsó, fenyegető felszólításától végtelenül felindulva bejelentette, mint ez napi szokása volt, hogy a Temzébe öli magát, és gyerekeit húzva-tolva kiviharzott az ajtón. Kisvártatva hazaérkezett Lenchen, teszem azt, mondjuk, a zöldségestől, aki nem volt hajlandó több karalábét adni hitelbe, és lerogyott az egyetlen ágyra, és zokogott, és Marxnak, májgyulladás ide, májgyulladás oda, megesett rajta a szíve, még nem a világproletariátus ükapja volt, hanem harminckét éves fiatalember, vigasztalóan átölelte, vagy ölébe hajtotta a fejét, és csak ké-

sőbb vették mindketten észre, hogy már nem a feje van ott, hát szóval, hát szóval, I mean, ez mondjuk egy változat, és nagyon csodálkoznék, ha nem valahogy így esett volna meg, de megesett, ami megesett, és Lenchen mindenestre megesett. Hát szóval, hát szóval megoldhatatlannak látszó helyzet, mert hát a rabbik leszámazottja, doktor Marx hét évig várt élete párjára, akár-csak Lábán leányára Jákob, csakhogy Jenny nem Lábán lánya volt, hanem hát szóval, hát szóval Ludwig von Westphalen titkos kormánytanácsosé, hát szóval, I mean, a porosz nemesi bürokrácia égi fellegeiből szállt le Karl kedvéért London poklába, és itt hű maradt hozzá, noha gyermekeit, miközben férje a pénz körforgásának törvényszerűségeit kutatta pénztelenül és aranyeresen, furunkulusosan, gennyes foggal, megdagadt májjal, szembajosan a British Múzeumban, vagy nem mindig jó szagú emigránstársainak számárfülrére ontotta szelleme fénysugarát, hát szóval gyermekeit éhhalál fenyegette, sőt nem is csak fenyegette, mert meggyőződésem szerint a négy gyerek halálát legalábbis részben a nyomor okozta. Hát szóval, hát szóval ezt a pillanatot Lenchenkével nem lehetett volna bevallani neki, mert vagy kirohan az éjszakába, és végez magával, vagy Lenchent rúgja ki, és összedől az amúgy is recsegő-ropogó családi otthon, vagy Karl is kirúgja, és akkor minden összedől, vagy együtt maradnak olyan légkörben, melyet Marx olcsó szivarjának könnyfacsaró füstjén kívül most már a gyanú is mérgez. Tudvalevő, hogy Jenny ok nélkül is tébolyítóan féltékeny volt, feltételezésem szerint csak akkor nyugodott meg, amikor imádott férjének ágyékán gennyes furunkulusok és karbunkulusok nőttek, melyeket egyébként a beteg maga vágott fel Engelstől kapott bicskájával, mert nem kedvelte, ha orvosok kotorásznak a nemi szerve körül. Nem csoda hát, hogy nagy válságában, mint mindig, most is Engelshez fordult, hát szóval, hát szóval levelezés e tárgyban nem maradt fenn, tudvalevő, hogy Marx halála után Engels iratok garmadóját semmisítette meg, feltehetően nemcsak a sajátját, hiszen Marx hagyatékát is ő gondozta. Csak két utalás található a „rejtély”-ről, „melyben te is szerepelsz”, 1851 márciusából, amikor a nem várt jövevény, hát szóval, hát szóval már hatodik hónapja időzött az anyja hasában, és áprilisból, amikor a hetedikbe lépett, az utalást érthette Engels, hiszen megelőzőleg Londonban járt, de a rejtélyt Marx mégsem bízta a postára, hiszen ez tévedésből rendre felbontotta a leveleit, inkább, „kerül, amibe kerül” – persze Engelsnek –, elutazott Manchesterbe a barátjához, aki elvállalta az apaságot, neki amúgy is mindegy volt már, egy ír munkáslánnyal élt vadházasságban, továbbá ennek húgával is, hát szóval, hát szóval az ő polgári jó híre nemigen csorbulhatott tovább. Ezt gondolhatta Marx, és talán Engels is így gondolkodhatott, de nem számoltak Jennyvel, aki kedvelt Lenchenének gaz megrontóját látta benne, és noha nyíltan nem szakíthatott vele, mert akkor a Marx família az utcán fordul fel éhen, de felszólította férjét,

hogy a védangyal szerepkörében tetszelgő erkölcsi mélypontot tartsa távol a háztól, így aztán a két barát találkozásai megritkultak. Kérdezheted persze, hogy az emberiség felszabadításán munkálkodó forradalmár miként tagadhatta meg egyetlen életben maradt fiát, amikor pedig mindig fiúra vágyott, és miként tapickolhatott a nyárspolgári hazugság mocsarában, és mint lányos apa is később, hát szóval, szűzhártyacsősz volt, és a kérők bankbetétjeit firtatta, mint valami közjegyző vagy lecsúszott dzsentrí, hát szóval, I mean, gondolj Godwin papára, milyen szépen kidolgozta a szabad szerelem elméletét, és milyen kevésbé volt lelkes, amikor Shelley éppen az ő lányával realizálta a teóriát. A nagy szellem mint magánember külön tészta, ne keverjük össze őket, jó, hogy én nem írok műveket, mert legalább nincs, hát szóval nincs összehasonlítási alap. Nagyobb rejtély Lenchen, olyan pompás második mamája volt a Marx gyerekeknek, hogyhogya nem akart első mama is lenni? Alázat kisasszony, vagyis Miss Humility számára nyilván fontosabb volt Marxék élete a sajátjénál, a kis Fredericket nevelőszülőkhöz adták, és csak a Marx házaspár halála után tűnt fel, nem a főbejáraton, hanem a konyhán keresztül látogatta mamáját, aki ekkor már Engels házvezetőnöje volt, és aki a fiatalembert mint a szeretőjét mutatta be ismerőseinek. Hát szóval, hát szóval tovább őrizték a titkot, hadd csodáljon makulátlan Marx családot az utókor, pedig Jenny valamikor megtudhatta az igazságot, mert rövid időre bár, de faképnél hagyta férjét, majd visszatérte után évekig nem hált vele, ami éppolyan nagy művészet lehetett abban a kis lakásban, mint észrevétlenül együtt hálni, hát szóval, hát szóval a hazugság ettől kezdve nem a házasságot óvta már, csupán a látszatot, de mindez nem változtat azon, hogy a két klasszikus ugyebár alig találkozhatott, és ezért *A tőke* megalkotása közben felmerülő elvi problémákat írásban kellett egymással megvitatniuk, hát szóval, hát szóval a kis Frederick Demuthnak köszönhetjük a Marx-Engels-levelezés legértékesebb oldalait, nemcsak élelemjű elemzéseket, hanem azt is, hogy levélről levélre követhetjük egy-egy gondolat megszületésének és kifermődésének folyamatát, hát szóval, hát szóval quod erat demonstrandum, az elméletcsinálás és a gyerekcsinálás, hogy stílszerűen fejezzem ki magam, dialektikus kölcsönhatásban lévő, egymást előmozdító tevékenység, hát szóval, hát szóval, that is, I mean, hát szóval...

Egyre gyorsuló és véget érni nem akaró „hát szóval” és „I mean” sorozat következett. Az arab lánynak már nemcsak a keze volt a dunyha alatt, hanem a karja is vállig. Miklós homloka kivörösödött, ő maga egy különösen határozott „hát szóval” után egy pillanatra elnémult, mire gyorsan elköszöntem, és a papírhalmok közti folyosón át kisétáltam az ajtón.

ESTERHÁZY PÉTER • HA MINDEN JÓL MEGY

Ki beszél most és a hatalmas, gyönyörű és aljas kérdésre, én, természetesen most választ adni, e vállalkozás

póziúum kereteit. Munka ki abból a merész föltételezés

Ettől kezdve tulajdonképpen hallgatnom kéne, nem helyénvaló egy európaít az európaiságról kérdezni, hisz szegényke mindenestül az, ki sem látszik az európaiságából, reménytelenül európai, európaiságra van ítélve, belül vagyunk azon, amire kívülről szeretnénk pillantani. De hát megszokhattuk már, hogy szavakkal beszélünk szavakról. Írj, ne kényeskedj, idézhetnénk alig félreértve Danilo Kišt.

Hogy nagy szavakat használjak, az emberi gondolkodás (van más?) kedveli a paradoxonokat, legfőljebb az Arisztotelészen edzett európai ész jobban aggodik, szeretne róluk megfeledkezni. Nem akarnék, nem is tudnék a matematikai logika Gödel uralta tájaira keveredni, csupán fölületesen megjegyzném, hogy Gödel mennyire nyomasztó, mennyire szeretnénk róla elfeledkezni, arról az állításáról, amely valahogy úgy szól, hogy minden ellentmondásmentes rendszerben szükségszerűen jutunk olyan állításhoz, amely abban a rendszerben eldönthetetlen, se nem igaz, se nem hamis, illetve hogyha minden állítás kvázi rendszerben, akkor a rendszer ellentmondásos. De elég is, lassan kimeríttem a blöffölés legszigorúbb kritériumait is.

De miért is bonyolódtam ebbe bele? Igen: hogy mi is áll az európai kezére európaiság ügyben. Mert az előzőekkel ellentétben, lehetne éppen azt is mondani, hogy önmagáról, Európáról éppen egy európai tud beszélni, hiszen éppen ő volna az, akinek önmagáról valami elképzelése van, jobb időkben víziója, ez volna, ez a reflexivitás, az európaiság sine qua non-ja. Az európai

tükörrel él. A hiúság terepe ez? Inkább az önismereté, az önismeret görcsös terepe.

A kezdő kérdés másik fele, a honnét, érdekes topológiai kérdést vet föl; van-e Európának széle. Mert mifelénk folyamatosan ezen aggódunk, Európa vagyunk-e még vagy sem, csatlakozni tudunk-e vagy sem, elrabolták-e tőlünk Európát vagy sem. A veszekedéseknek is ez a nyelve: te nem vagy európai, én viszont európai vagyok, beee!

Ez a felfogás Európát valami finom, előkelő dolognak tartja, az európai szellem finom és előkelő, lényegében olyan, mint egy szigorú és finnyás nagynéni, aki ügyel az etiketre (etikáról úriember nem beszél), figyelmeztet, ha nem szépen eszünk, ha csámcsogunk, túrjuk az orrunk, vagy rágjuk a körmünk.

Politikailag értelmezhető ez az észjárás, mert hisz ott ha egy szegény ország azt állítja magáról, hogy ő európai, az azt jelenti, hogy tessék nekünk nyugodtan pénzt adni, erősen fogadjuk, hogy többé nem vétkezünk, és a bűnre vezető alkalmat is elkerüljük, a kamatokat időben visszafizetjük, és a köztéri WC-k is rendben lesznek ezután. Az Európa, vagy különösen az Európa-ház kifejezés ennyit jelent és egy jottányit sem többet.

Európa nyilvánvalóan nem jó. Nem is rossz. Európa a „van”. Az, ami itt van. Európát nem lehet elrabolni és nem lehet visszaadni. Ha pedig mégis elrabolták, akkor az, ami a helyén maradt, az volt Európa, az Európa. Azaz nincs *valami*, amit elérniünk kéne, hanem van ez az egész, és ebben vagyunk, a kérdés – és ez volna ezen új idők tépje, kockázata és lehetősége, hogy *mi* is ez az egész.

Visszatérve a topológiai problémához, akkor lehet értelmesen Európa széléről, perifériájáról beszélni, ha van nem-széle, azaz van közepe. Ha úgy igazán tudnánk, mi az a posztmodern – és nem tartoznék annak lényegéhez, hogy ne ismerjük és ne is akarjuk megismerni a lényegét –, akkor beszélhetnénk a centrumnélküliségről, a világról mint provinciáról, vagy ahogy a költő mondja (kicsoda? kicsoda?), hogy nincs a világnak szíve. Mert tudniillik valaki előtte azt állította, hogy New York volna a világ szíve.

De azért ha Firenzéből érkezem Budapestre, akkor mégse gondolom, hogy ugyanott vagyok, akkor mégiscsak elfog egy kis kétség, hogy az, ahol élek, Európa-e. És tudok úgy érkezni Magyarországra, hogy reá gondoljak úgy, mint az imént Firenzére. Ebből a nézetből Európa főként valami zsúfoltság, idővel, történelemmel való telítettség, Európa mint sok, mint gazdagság. Mint történet, mint folyamatos beszéd és beszélgetés. Európa mint purparlé.

Olyan vagyok én, mint a viccben Móricka, akinek mindenről AZ jut az eszébe, nekem pedig előbb-utóbb mindig regény jut az eszembe (AZ is persze, és még azt sem mondanám, hogy kettős életet élek).

Európa olyan, mint a regény. A regényről mindenféle elképzelésünk van, személyes és kollektív, így-úgy tudjuk is definiálni – amitől most jóságomban megkímélem a kollégákat –, de bármit gondolunk is róla, tudnunk kell, hogy minden új könyv újra- vagy továbbdefiniál, attól kezdve mást fogunk regénynek nevezni, minden új regény hozzáteszi a definícióhoz a maga, olykor elenyészően kicsi újdonságát. Európa is így bővült az idők során.

Lehet, hogy a regényre is igaz – ezt nem tudom, és amíg be nem fejezem azt, amin épp dolgozom, nem is tudhatom meg –, hogy a regény is telítődött, nincs tovább, de Európa meghatározása bizonyosan fokozhatatlan.

Ebben a században olyan szépen felfokoztuk, hogy nincs tovább. De természetesen nem akarom kokettálva azt mondani, hogy vége. Nincs tovább, de nincs is vége. Halott, de nem halt meg.

Az európai kultúra Auschwitz jegyében áll. Azóta nincs mit mondani, de hát nem is hallgatunk. A legeurópaibb mondat, ama agyoncított, és így eléggé ingerlő, idegesítő Adorno-mondat a versírás lehetőségeiről. Az a csőd, katasztrófa, tudjuk, elsődlegesen nem a zsidókról és nem a németekről szól, hanem az emberről. Az emberi természetéről. A szégyenünk is innét, és nem azért, mert rossz fát tettünk a tűzre, nem, hanem csak mert emberek vagyunk.

De hogy ez mennyire európai történet mégis, erre eddig nem gondoltam, arra, hogy ez elsődlegesen az európai kultúra összeomlását jelenti, és persze mindenki romok közt él, de a mi helyzetünk mégiscsak más. A *Schindler listája* című film kapcsán vetődött ez föl. (Lásd Mihancsik Zsófia kerekasztal-beszélgetése az áprilisi *Filmvilágban*.)

En nem azt gondolom, hogy Spielberg Hollywoodot csinált Auschwitzból, amit csupán az mentene, hogy a film hasznos, fölvilágosító stb. Ennél mélyebb dologról van szó, kultúrák különbözőségéről. Arról, hogy Auschwitz nekünk közelebb van. Örök. És tabu. Nem szabad róla történeteket mesélni. Nem szabad historizálni. Bizonyos értelemben nem szabad megérteni.

Mit gondol minderről egy kínai, egy brazil? Nyilván mást, kicsit mást. Másképp építi be a tragédiát az életébe. A kultúra így működik, ezt végzi el, hogyan éljük túl azt, amit nem lehetne.

Am közben múlik az idő. Ötven év múlva szükségszerűen mást fog Auschwitz jelenteni, más lesz tehát Európa.

Nem tudom.

Az európai tükörrel él, mondtuk. De régen beszélt ez a tükör, azt mondta például, szép vagy, szép vagy, szép királynő, de nálad sokkalta szebb Hóféherke. Ebből mindenféle következtetéseket le lehetett vonni (almavásárlás stb.)

Tükreink hallgatnak. Vízióinktól, okkal, megijedtünk. Lehajtjuk a fejünket, szigorúan a lábunk elé nézünk, hogy meg ne botoljunk. Igazunk van, csak hát úgy tudtuk, hogy európainak lenni valamiféle emelt főt jelent. Milyen (lesz) ez az új európai? Milyen az a Faust, aki fél, mert félnie kell a NAGY-tól?

Bármí volt is ezen összejövétel alapkérdése, és bármí legyen is erről az én személyes tudásom, e kérdésre ez idő szerint az igazi európai válasz: nem tudom.

Ha minden jól megy.